

Az első magyar Dante-monográfia

PÁL JÓZSEF: DANTE. SZÓ, SZIMBÓLUM, REALIZMUS A KÖZÉPKORBAN

Akadémiai Kiadó
Budapest, 2009
258 oldal, 4980 Ft

Tudatában vagyok annak, hogy írásom címe meglepetést, illetve helyreigazítás iránti indulatokat ébreszthet a magyar italianisták körében, hiszen Pál Józsefnek a 2009. karácsonyi könyvvásár alkalmából megjelent nagyon szép kiállítású kötete valóban nem az első könyv Magyarországon, melyet magyar szerző írt és jelentetett meg a világirodalom egyik legnagyobb alakjáról és főművéről. Nemcsak Cs. Papp Józsefnek, Radó Antalnak jelent meg még a múlt század elején Dante-könyvei¹, hanem az utóbbi években is több Dante tanulmánykötet látott napvilágot Kelemen János, Madarász Imre, és Szabó Tibor tollából,² ráadásul Pál József is írt korábban egy Dante-könyvet. 1997-ben jelentette meg akadémiai doktori disszertációjának is benyújtott munkáját Dante szimbolikus nyelvéről és számmisztikájáról.³ A magyarországi Dante-irodalomnak tehát vannak „eseményei” és eredményei, olyannyira, hogy Szabó Tibor, a szegedi egyetem tanára, két kötetet is írt az újabb magyar „dantológiáról”⁴, mely három év óta már önálló társasággal és folyóirattal is rendelkezik.⁵

Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy Pál József az Akadémiai Kiadó gondozásában nemrégiben megjelent kötete az *első igazi magyar Dante-monográfia*, hiszen az összes eddigi munka a szerzők Dantéről írt korábbi tanulmányainak gyűjteménye, vagy egy-egy speciális kérdés (Dante „filozófiája”, „életbölcselete”, „nemzeti költészete”, „számmisztikája” stb.) elemzésének bizonyul, semmint önálló, az egész dantei életművet átfogó egységes monográfiának. Ezért, vállalva a többi magyar Dante-kutató esetleges rosszallá-

¹ Radó Antal, *Dante*, Budapest, 1901, 78 oldal.

² Kelemen János, *A Szentlélek poétája*, Budapest, Kávé kiadó 1999; *A filozófus Dante*, Budapest, Atlantisz 2002; Madarász Imre, „Költők legmagasabbja”, *Dante-tanulmányok*, Budapest, Hungarovox 2001; Szabó Tibor, *Dante életbölcselete*, Budapest, Hungarovox 2008.

³ Pál József, „Silány időből az örökkévalóba”. *Az Isteni Színháték nyelvi és tipológiai szimbolizmus*, Szeged, Jatepress 1997.

⁴ Szabó Tibor, *A megkezdett öröklét. Dante a XX. századi Magyarországon*, Budapest, Balassi 2003; *A sokszólamú Dante*, Budapest, Hungarovox 2008.

⁵ A Kelemen János és Takács József által alapított folyóirat, a „Quaderni di Studi Danteschi”, mely magyar és olasz nyelven közöl tanulmányokat, a Rubbettino olasz kiadó kiadásában jelenik meg évi két számban Budapesten.

sát, úgy vélem, hogy Babits Mihály az *Isteni Színjáték* mindhárom énekét tartalmazó 1929. évi Révai-féle kiadáshoz írt nagy tanulmánya⁶ óta ez az első átfogó munka, melyet magyar szerző magyar nyelven Dante életművéről és az *Isteni Színjátékról* írt.⁷

Az is igaz, hogy attól, hogy az első igazi Dante-monográfia csak most került kiadásra hazánkban, nem azt jelenti, hogy nem lenne igen gazdag a magyarországi Dante-irodalom. Babits italianista mestere, a tudós paptanár, Kaposi József, már 1911-ben háromszázötven oldalas munkában (*Dante Magyarországon*⁸) tudta összefoglalni a magyarországi dantisztika több százados történetét, a magyarországi Dante-kódexektől a különböző korok Dante-hivatkozásain át a XIX. század Döbrentei Gábortól⁹ Szász Károlyig terjedő Dante-fordításaiig.¹⁰

A XIX. századi magyar Dante-irodalom első két jelentős alakja Arany János és barátja, Szász Károly volt, akik miközben az európai epikus költői hagyomány és a magyar költészet kapcsolatát vizsgálták, igen alaposan tanulmányozták a műfaj legnagyobb költőjének, Danténak költői életművét is. Arany János 1852-ben írt *Dante-ódája*, igaz, vers formában, de mindent elmond, amit a magyar költészet „sommel poetája” elmondhatott a világirodalom minden bizonnyal legnagyobb alakjának művéről.¹¹ Veje, Szász Károly 1877-től tartott egyetemi előadásokat *A világirodalom nagy eposzairól*, és ettől kezdve egyre többet foglalkozott Dante költészetével. Miközben hozzáfogott az *Isteni Színjáték* fordításához (*A Pokol*, 1885; *A Purgatórium*, 1891; *A Paradicsom*, 1899), egymás után jelentette meg Dante-tanulmányait, melyeknek eredményeit a három *cantica* igen gazdag jegyzetanyagában és kísérő tanulmányában használta fel. Dante tanulmányainak végső summája az 1897-ben tartott előadássorozata alapján írt tanulmánya: *Dante és a Divina Commedia*.¹²

Szász Károly kétségtelenül nagy felkészültségű tudós és a szakirodalomban jártas dantista is volt, ugyanakkor alakhú, rimes terzinákban készült *Isteni Színjáték*-fordítása művészi szempontból nem bizonyult maradandónak, és hasonlóképp oszthatjuk Kaposi József véleményét, hogy ha a fordítás harmadrendűnek nevezhető, akkor „a Dante kom-

⁶ Babits Mihály, *Dante élete*

⁷ Kiváló magyar dantista volt Wlassics Gyula (1936–1998), a Virginiai Tudományegyetem italisztika professzora, aki miután 1956-ban szüleiivel elhagyta Magyarországot, a genovai egyetemen folytatott italisztikai tanulmányokat, majd a Columbia egyetemen doktorált, és ettől kezdve a haláláig a virginai egyetem olasz professzoraként tanított. Dante-kötetei angol és olasz nyelven (*Dante narratore*, Firenze, Olschki, 1975) jelentek meg. A magyar dantisztika nagy adósága, hogy az Olaszországban is becsült munkái máig nem találtak magyar fordításra, illetve kiadásra.

⁸ Kaposi József, *Dante Magyarországon*, Budapest, Révai 1911.

⁹ Szauder József, *Dante első magyar fordítása*, in: *Uó., Olasz irodalom – magyar irodalom*, Budapest, Európa 1963, 347–361.

¹⁰ A XIX. századi magyar Dante-fordításokról Szauder József írt alapvető elemzést (*Dante a XIX. század magyar irodalmában*) a *Dante a középkor és renaissance között* c. Kardos Tibor által szerkesztett kötetben (Budapest, Akadémiai, 1966, 499–572), és a tanulmány az „Acta Litterariában” olasz nyelven is megjelent.

¹¹ Arany Dante ódáját Caetano Ghivazzani fordította le olaszra, és jelentette meg gyűjteményes kötetében (*Poesie*, Pistoia, 208–211), illetve a Carlo Balzo által szerkesztett *Poesie di mille autori intorno a Dante* (Roma, 1889–1908) XIV. kötetében.

¹² Szász Károly, *Madár-távlattól*, Budapest, 1897, 22–77.

mentár még a harmadrendűnél is gyarlóbb”.¹³ Ugyanakkor Szász Károly Dante-fordítása és kísérő tanulmányai katalizátorként hatottak a századvégi magyar dantisztikában. A *Pokol*-fordítás hibáinak bemutatására készült Péterfy Jenő kiváló félszáz oldalas Dante-tanulmánya, melyet recenzióként közölt a „Budapesti Szemle” 1886. évfolyamában.¹⁴ Péterfy Jenő kritikája is hozzájárult ahhoz, hogy a „Nyugat” fiatal költője, Babits Mihály, tíz évvel Szász Károly *Paradicsom*-fordításának megjelenése után, 1908-ban hozzáfogott az *Isteni Színjáték* fordításához, hogy megmutassa, hogy Dante a világirodalom egyik legnagyobb lírai költője, és ezért művét csak „igazi költőnek”, katolikusnak, és nem protestáns püspöknek, idős akadémikusnak kell magyarrá fordítania.

Babits Mihály és Dante viszonyában nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy Dante-fordítása a XX. századi magyar költészet egyik legnagyobb művészi teljesítménye, egyik legszebb és legtökéletesebb költői szövege, hanem azt is, hogy a XX. századi magyar kultúra történetében minden bizonnyal Babits Mihály számít Dante legkiválóbb értőjének és kommentátorának, azaz, a legjobb magyar dantistának. Már a „Nyugat” 1912. számában közölt tanulmánya (*Dante fordítása közben*) is azt mutatta, hogy a fiatal költő a korabeli Dante-irodalom alapos ismeretében kezdett hozzá a világirodalom egyik legösszetettebb és legnehezebben fordítható költeményének fordításához.¹⁵ Az 1921. évi magyarországi Dante-centenáriumnak igazi eseménye az volt, hogy Babits befejezte a harmadik rész, a *Paradicsom* fordítását, míg a három *cantica* Révai kiadó által megjelentetett együttes kiadásához írt, majd százoldalas nagy Dante, melyet az *Európai irodalom történetébe* is felvett, máig a Dante életművének legalaposabb magyar bemutatásának és elemzésének bizonyul.

Babits Dante-kommentárjainak érvényességét mutatja az is, hogy még a Babitscsal szemben kritikus Kardos Tibor is kénytelen volt átvenni azokat a *Divina Commedia* 1957. és 1962. évi kiadásához, igaz, néhány helyen, a kor elvárásainak megfelelően, „kiigazítva” azokat.¹⁶ Kardos Tibor professzor vitathatatlan érdeme viszont abban áll, hogy Dante születésének hétszázadik évfordulójára megjelentette *Dante összes műveinek magyar fordításait* (Helikon, 1965), és emellett egy nemzetközi tanulmánykötetet (*Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. Kardos Tibor, Budapest, Akadémiai 1966), melyben a kiváló olasz és magyar italianisták (Vittore Branca, Fredi Chiappelli, Giovanni Pavan, Giuseppe Petronio, Bán Imre, Gáldi László, Kardos Tibor, Koltay Kastner Jenő, Rába György, Sallay Géza, Szabó Mihály és Szauder József) Dante műveivel és magyarországi fortunájával foglalkozó tanulmányait jelentette meg. Ugyanakkor ő maga egy saját Dante-monográfiával a magyar italianisztika adósa maradt.

¹³ Kaposi József, *Dante Magyarországon*, i.m., 255.

¹⁴ Péterfy Jenő, *Dante*, „Budapesti Szemle”, 1886, 1–46, ill. *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái*, Budapest, 1902, II, 264–342.

¹⁵ Rába György, *Két költő. Dante és Babits*, in *Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. Kardos T., Budapest, Akadémiai 1966, 575–633; Sárközy Péter, *Babits Mihály Dante-fordításának „korszerűsége”*, „Helikon”, 2001, 2–3, 404–424.

¹⁶ A Révai-féle 1929. évi Dante-kiadás hiteles rekonstrukciójára 2002-ben került sor, amikor a Szent István Társulat Babits Mihály eredeti majd százoldalas bevezető tanulmányával (*Dante élete*) és teljes jegyzetanyagával jelentette meg a máig érvényes magyar *Isteni Színjátékot*. Vö.: Dante Alighieri, *Isteni Színjáték*, fordította és a jegyzeteket írta: Babits Mihály. Szerkesztette: Tarbay Endre, a kísérő tanulmányt írta: Sárközy Péter, Budapest, Szent István Társulat, 2002.

Ezt a magyar tudományosságban jelentkező komoly hiányt érezte át Bán Imre, a régi magyar és a világirodalom debreceni professzora, aki Kardos Tibor halálát követően tudatosan készült egy Dante-könyv megírására. Mivel tudta, hogy előrehaladott kora és egészségi állapota már nem teszi lehetővé egy igazi monográfia megírását, így tanulmányok sorában dolgozta fel a Dante költői életművének legfontosabb kérdéseit, melyekről korábban rendszeresen egyetemi előadásokat tartott.¹⁷ Bán Imre Dante-tanulmányai ugyan hiánypótló jellegűek voltak, de a szerző már nem tudta befejezni a korábban írt tanulmányok kötetbe szerkesztését. Ennek elvégzését fiatalabb segítőtársaira, a pesti olasz tanszék tanárára, Király Erzsébetre és a szintén italianista indíttatású Kovács Sándor Ivánra bízta. Az általuk szerkesztett Bán Imre-kötet, mely a nemzetközi Dante-irodalom hatvanas évekre jellemző jegyeit mutatja, végül „elkésve”, a nyolcvanas évek végén jelent csak meg.¹⁸ Mindenképpen indokolt volt tehát, hogy a kilencvenes években generációváltáson átesett magyar italianisztika új képviselői megbirkózzanak a feladattal, egy új Dante-kommentár és egy eredeti magyar Dante-monográfia megírásával.

Ennek az új italianista-generációnak egyik vezető egyénisége Pál József, a szegedi egyetemi olasz tanszék professzora. Pál József vitathatatlanul az egyik legfelkészültebb magyar italianista, de írásain az is érződik, hogy az olasz szak elvégzése után, Vajda György Mihály tanítványaként, majd kollégájaként és utódjaként, összehasonlító irodalomtörténezszként kezdte egyetemi oktatói és kutatói munkáját, melyet máig eredményesen folytat, mint az AILC hivatalos folyóiratának, a „Neoheliconnak” egyik szerkesztője. A nyolcvanas-kilencvenes években ikonológiai és hermeneutikai köteteket szerkesztett, és ilyen jellegű tanulmányokat írt. Ennek a munkásságának köszönhető a három kiadásban megjelent *Szimbólumtár* (1997, 2001, 2005), valamint a szegedi egyetem *Ikonológiai* kiadványsorozata, melynek első kötetét ő írta és szerkesztette.¹⁹ Egyaránt érdeklí az irodalomtörténet és a művészettörténet, az egyes korokat meghatározó egyetemes művészeti irányzatok elemzése. Ezt mutatta már első önálló monográfiája is, amelyet a XVIII–XIX. századi *Neoklasszicizmus* ízlésirányáról, a Mario Praz által meghatározott *gusto neoclassicóról* írt (Akadémiai, 1988). Több évtizedes összehasonlító irodalomtörténeti kutató és szerkesztői munkája elismeréseképpen az Akadémiai Kiadó őt kérte fel az új *Világirodalom-történet* szerkesztésére, mely 2005 óta már több kiadást ért meg. 1995–1998 között Pál József a Római Magyar Akadémia tudományos igazgatójaként dolgozott, és ez idő alatt írta meg első Dante-könyvét, az *Isteni Színjáték nyelvi és tipológiai szimbolizmusáról*, nyelvi-poétikai szerkezetének hermeneutikai kérdéseiről, a teológia és a poétika műben megnyilvánuló szimbiózisáról.²⁰ Hasonlóképp olaszországi éve alatt készítette elő, hogy a szegedi olasz tanszékre visszatérve megvalósítsa a magyar italianisták egyik nagy álmát, a budapesti Dante-kódex, a *Codex Italicus 1.* hasonmás kiadását, mely egy, a kódex utóéletét és Dante

¹⁷ Sárközy Péter, *Egy igazi magyar dantista: Bán Imre in Bán Imre Emlékezete*, szerk. Fazekas G. T. és Hollósi G., Debrecen, KLTE, 2006, pp. 45–50.

¹⁸ Bán Imre, *Dante tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1988; Sárközy Péter,

¹⁹ Pál József, *Az ikonológia elmélete. Ikonológia és műértelmezés*, Szeged, JATEPress, 1986, 1997; *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. Újvári E. és Pál J., Budapest, Balassi 1977, 2002, 2005.

²⁰ Pál József, „*Silány időből az örökkévalóba*”, *Az Isteni Színjáték nyelvi-tipológiai szimbolizmus*, Szeged, JATE, 1987.

Veronához, valamint Magyarországhoz fűződő kapcsolatát elemző tanulmányokat tartalmazó kötet kíséretében jelent meg a veronai és a szegedi egyetem közös kiadásában 2006-ban.²¹

Ilyen előzmények és két évtizedes előkészítés után fogott hozzá Pál József a Dante-monográfiájának megírásához, hogy ne csak a szűkebb szakma, hanem a művelt nagyközönség számára is legyen magyar nyelven alapos, igazi irodalomtörténeti és filológiai elemzéseket tartalmazó kézikönyv, hiszen az eddig megjelent munkák elsősorban a Dante-kutatók egymás számára írt tanulmányait tartalmazó köteteinek bizonyultak, míg a szakmán kívüliek, a művelt nagyközönség számára, Babits tanulmányain túl, magyar nyelven nem volt más fogódzó, mint Giovanni Papini 1936-ban lefordított *Dante*-könyve, vagy Michele Barbi százéves munkájának ötven évvel ezelőtti magyar kiadása.²² Az Akadémiai Kiadó, a Pál József szerkesztette *Világirodalom* történetének nagy sikere után szívesen vállalkozott az új Dante-monográfia kiadására, melyet a gyomai Kner-nyomda kódexekre emlékeztető fényezett papíron, a budapesti *Dante-kódex* miniatúráival illusztrálva igen tetszetős kötetben jelentetett meg 16 ív terjedelemben a 2009. karácsonyi könyvvásárra.

A könyv bevezetőjének első mondatában a szerző nyomatékosan kijelenti, hogy nem tanulmányokat, hanem egységes könyvet akart írni Dante művészetéről: „Az olvasó monográfiát, nem tanulmánykötetet tart kezében.” A pályakép ugyanakkor csak a könyv második harmadában található, mert ezt megelőzően, az 1929-ben a Nyugatban közölt rövid Babits-tanulmány címét viselő első fejezet, *Dante és a mai olvasó* (11–30), a főmű, a *Is-teni Színhjáték* „korszerűtlen korszerűségét”, és értelmezésének kérdéseit tisztázza (*Szerzőfőszereplő, A rend politikája, A szövegelemzés kérdései, Poétikai utalások, A négyes értelem, A szimbolikus megismerésről*).

Pál József Babitscsal együtt vallja, hogy Dante „a világ egyik legnehezebb költője”, ahogy maga Dante mondta: „aki őt érteni akarja, üljön meg a padkán, és élesítse jól az eszét.” Babits is arra figyelmeztette fordításának olvasóit, hogy a mű megértésében az igazi nehézséget nem csupán a mű „teologiko-filozófikus mélysége s különös szimbolizmusa” jelenti, hanem „elsősorban életével és korával való kapcsolatai: a líraiság, amiből az egész mű fakad”. Pál József is fontosnak tartja kiemelni a könyv bevezetőjében, hogy Dante az általános katolikus vallás költője, éppen ezért, mint a katolikus vallás, nemzetek fölötti, és minden nemzet művelt olvasója sajátjának érezheti és olvashatja. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy a világháborút követő majdnem fél évszázadon keresztül tartó népbu-tításnak köszönhetően, a mai magyar olvasó már nem ismeri azt „a középkori keresztény gondolkodást, amelyből az életmű született, és amelyhez ezer szállal kötődött”. Épp ezért ő *Dante-könyvében* „a mai ember számára szokatlan világszemlélettel rendelkező és szokatlan poétikai elvek alapján dolgozó költő életművét” kívánja bemutatni egy egységes monográfia keretében (9).

Pál József azt is jól tudja, hogy korunkban már csak kevesen vallják, mint Dante, hogy „az emberi élet igazi célja Isten színe látása, amelyet erényes, büntelen étellel érhet el”, és hogy a mai ember általában az igazság sokféleségét vallja, Dantével szemben, aki, Aquinói

²¹ *Codex Italicus 1. Dante: Commedia. Budapest, Biblioteca Universitaria. I.: Riproduzione fotografica, II. Studi e ricerche*, szerk. G. P. Marchi e J. Pál, Verona, SiZ, 2006.

²² Giovanni Papini, *Dante*, ford.: Gáspár Mikós, Budapest, Rózsavölgyi 1936; Michele Barbi, *Dante élete*, ford.: Sándor András, Budapest, Gondolat 1964.

Szent Tamás követőjeként, meg volt győződve „a teremtés és a megtestesülés igazságának monoteista egységéről”. Dante a *Színjátékban* „mondanivalója kifejezésére használt nyelvi eszközöket a legszigorúbban teológiai elveken... szabályokon nyugvó, elvont sémákhoz igazította”, mert vallotta „a szépség maga a rend, az Isten által teremtett világ földi érzékszervekkel csak töredékesen felfogható rendje” (12–13). A monográfia szerzője szerint „a költő nem tett mást, mint „színpadra vitte” teológiatanárainak tanításait és korának szemléletét. Az „ideológia” itt nem „diszlet”, hanem a főrendező” (17). Ezt követően Pál József tisztázza Dante „szerepét” a *Commediában* (*Szerző-főszereplő*, 19–20) és a „költői szándékot”, hogy a mű segítsen az olvasónak is eltávolodni az első harminchárom énekben emberi sorsokon át megjelenített bűnöktől, és hogy elkezdhesse szenvedésekkel teli vándorlását a Purgatórium hegyének meghódítására, hogy megtisztultan reménykedheszen az isteni kegyelemben.

A második fejezet *Dante élete és műveltségének jellemzői* címet viseli, de a tulajdonképpeni pályaképet még egyszer megelőzi egy újabb bevezető alfejezetcsoport, a dantei szövegek megértéséhez szükséges hermenutikai kérdések (*Kétféle szövegtípus, A szövegértelmezés jellemzői, A szerző eredetisége és a poétikai utalások*), és a Dante által kiemelt „négyes értelem”, valamint a Dante műveire jellemző *szimbolizmus tisztázása* (31–78).

A két „bevezető” fejezetet követi *Az életpálya meghatározó eseményeinek* és ezeknek a művekben megnyilvánuló jelentőségének bemutatása (79–126), ugyanis, mint Pál József hangsúlyozza: „Dante élete és műve... organikus egységet alkot, s csak mesterségesen választható szét” (80). Dante tevékeny részese volt szülővárosa, Firenze, egész Itália, sőt mondhatjuk, a korabeli Európa politikai életében. Írói munkássága, nagy elméleti művei, tudományos értekezései, akárcsak nálunk Zrínyi esetében, a politikai-erkölcsi harcainak szerves részét képezte. Az *Isteni Színjáték* száműzetésének keserű éveit végső summájaként született többéves elméleti-poétikai munka során. Pál József Dante politikai harcainak ismertetésekor nem feledkezik meg Dante „magyar kapcsolatai”-ról sem. Dante, miután 1294 márciusában találkozott Martell Károllyal, magyarországi Mária és Anjou Károly fiával, azt követően figyelemmel kísérte a magyar trónra került unoka, Róbert Károly és az „áldott Magyarország” sorsát is, melynek azt kívánta, hogy „ne hagyja magát félrevezetni már” („La beata Ungheria, se non si lasci più malmenare” *Paradiso XIX*).

Pál József kitér a *Convivio*, a *De Monarchia* és Dante többi tanulmányának bemutatására és azoknak a főművel való kapcsolatára, Dante politikai elméletére, Itália „küldetéséről” vallott felfogására. Úgy érezzük, mintha a szerző Dantéval együtt vallaná, hogy a világban minden baj forrása a „lupa bűne”, a pénz iránti sóvárgás, a kielégíthetetlen birtoklási vágy, és épp ezért az egyéni és társadalmi életben egyaránt le kell győzni a boldogság elérésének útjában álló cupiditást, és az arra alapuló „rossz kormányzást”. Dante ennek a célnak szolgálatába állította egész művészi életművét. „Mind költészetét, mind politikai tevékenységét a szépség és a tökéletes rend szent mértéke határozta meg” (109).

Az életpálya és Dante értekezéseinek bemutatását az *Isteni Színjáték* szövegének, a Dantekódexek és kommentárok XIV. századi számbavétele követi, melyben igen komoly szerepet kap a budapesti *Dante-kódex* történetének és velencei dialektusban 1340–1350 között készült szövegének bemutatása (111–126).

A következő fejezet tartalmazza a *Commedia* (néhány képi, zenei és nyelvi sajátosságának) elemzését (127–174). Pál József kiemeli, hogy a *Színjáték* három része, a túlvilág

három nagy tartománya más-más nyelvi megjelenítést kap. A *Pokol* statikus, zárt tér, a Paradicsom, a vízből kiemelkedő megtisztulás hegye már tágas térben helyezkedik el, de a lelkek még szenvednek a bűneiktől való megtisztulás fáradságos útján, míg a *Paradicsom* a levegő birodalma, tele van mozgással, dinamizmussal, melynek mozgatója az isteni szeretet. A szerző részletesen kitér Dante a *Pokol*ban tett túlvilági útjának és lelkekkel való találkozásának idő és térbeli körülményeire is, a *Purgatóriumi* napszakok leírására, a lelkek tisztulását segítő szentírási idézetek és liturgikus énekek az *Isteni Színjáték* szövegében való alkalmazására, és az alkalmazott költői formák, az úgynevezett „tudós poézis” jellegére, a „szent rímek” szerepére.

A monográfia utolsó fejezete (175–223) a *Szimbólumok, hasonlatok és metaforák* elemzését ígéri. Ennek egyik legérdekesebb alfejezete a költő Dante hasonlatokban megnyilvánuló „arcképeinek” számbavétele, amint a *Pokol* „hajótöröttjéből” az emberiség „mérnökévé” küzdi fel magát a bűneiktől való megszabadulás hosszú és fáradságos útja során. Hasonlóképpen elgondolkoztató a *Színjáték*ban szereplő növények, állatok és természeti jelenségek és elemek (tűz, víz levegő) műben betöltött funkciójának elemzése. Mindez előkészíti a „paradicsomi rózsza” és a mű végső értelmét megjelenítő *Isten-kép* mélyen átértékelte értelmezése (203–211; 212–230). Ez utóbbihoz társul a mű végére illesztett „Appendix”, Dante és Michelangelo Isten-képének összehasonlító elemzése, mely a neoplatonikus ikonológiától és a ravennai mozaikok statikus Krisztus-ábrázolásától az *Isteni Színjáték*ig és Michelangelo *Sixtusi Kápolna* mennyezetfreskójának „dinamikus” Atya-Isten és az *Utolsó Ítélet* igazságtevő Krisztus ábrázolásáig vezet (231–244).

A monográfia, mint az előzőkből is látható, nem „meséli el” a *Divina Commediát*, annak „tartalmát”, hanem, különböző, a mű szempontjából igen fontos kérdés felmutatásán és megválaszolásán túl, „kulcsot” akar adni a művelt, de a kor kérdéseiben és a dantológiában kevésbé jártas olvasónak a mű helyes olvasásához. Pál József munkáján látszik a szerző alapos felkészültsége, hogy a Dante-irodalmon túl, egyaránt otthonosan tájékozódik a középkori művelődési anyagban, a teológiai kérdésekben, a középkori ikonológia és szimbólumhasználat, a számmisztika kérdéseiben, valamint a társművészetek, a zene és a festészet kérdéseiben. Talán a nagy felkészültség az oka, hogy néha maga a szerző is elvész egyes kérdések tárgyalásában. Bármennyire is művelt olvasók számára írta művét, kicsit túlzásnak tartjuk néhány fejezet és alfejezet kicsit tudálékosnak tűnő címét (*A Purgatórium mint Gesamtkunstwerk, Akrosztikon a görögről*) és tárgyjelölést (parataxis, dodekális univerzum).

Az elemzések során Pál József egyszerre alkalmazza az olasz vers és Babits magyar fordításának szövegét, így az olaszul nem értő olvasó is követni tudja magyarázatait. Látszik, hogy a szerző tiszteli és nagyra becsüli Babits remekművű költői fordítását, ugyanakkor néha ő is igaztalan Babitscsal szemben. Azért korholja például Babitsot, mert fordításában nem fordított (volna) elég figyelmet Dante „szent rímeire”, ugyanakkor tudjuk, hogy ezek hatására írta Babits egyik legnagyobb háborúellenes versét, a *Miatyánkot*, majd a szent rímek is visszatérnek az *Amor Sanctus* fordításaiban. Talán érdemes lett volna a Michelangelo-elemzést szervezesebben beilleszteni a monográfiába, ehelyett egy *Dante-monográfiából* kicsit „kilógó” budapesti *Dante-kódex* bemutatást lehetett volna a monográfia függelékeként közölni. De mindez csak amolyan kritikus köztölködés. Most örülünk annak, hogy annyi év után végre van egy magyar Dante-monográfiánk.

Természetesen a munkának lehetnek, és minden bizonnyal lesznek is szigorúbb kritikusai is. Biztos lehetne más, akár tökéletesebb egy Dante-monográfia. Ám a kritikusoknak ugyanazt üzenem, amit Babits remekművű Dante-fordítása bírálóinak is üzenhetünk: szabad a pálya, tessék hozzákezdeni. Írjanak jobbat. Örömmel várjuk az új, Babits százéves fordításánál nemcsak „pontosabb”, de költőibb és szebb *Színjáték*-fordításokat, és az újabb és újabb Dante-pályaképeket, monográfiákat. Pál Józsefnek meg azt kívánjuk, hogy a magyar közönségnek írt Dante-könyvei után, most egy új olasz nyelven és olasz közönség számára írandó Dante-könyvvel mérettesse meg magát az olasz és nemzetközi Dante-irodalomban is.

Sárközy Péter

